

Ali Tekcan:

“Memento’nun en önemli tarafı belleğin filmin ana teması olması ve sürekliliğini sağlayan olgunun da bellek olması.”

Mithat Alam Film Merkezin’de yapılan psikoloji bölümü haftasına seçmiş olduğu Memento (Yön: Christopher Nolan, 2000) adlı filmin söyleşisi için katılan Boğaziçi Üniversitesi, Psikoloji Bölümü Öğretim Üyesi Sayın Ali Tekcan kendi uzmanlık alanıyla paralel olarak belleğin hayatımızdaki önemi ve bellek kaybının nedenleri, sonuçları ile filmin içerdiği öğeler arasındaki benzerliği, zaman, mekan, kurgu ve bilimsel verileri ele alarak aktardı.

Ali Tekcan: Psikolojinin alt alanlarını iyi yansıtan bir film olsun istedik. Bellekle de, zihinle de genellikle bizim bölümde ilgilenen epey bir hocamız var. Benim aklıma gelen ilk film *Memento* oldu. Diğer bellek teması içeren *Blade Runner* (Yön: Ridley Scott, 1982) ve *Dark City* (Yön: Alex Proyas, 1998) gibi filmler de var ama benim içlerinde en sevdiğim *Memento*. Bu filmin en önemli tarafı belleğin filmin ana teması olması ve sürekliliğini sağlayan olgunun da bellek olması; filmde bellek bir yan tema ya da gelip geçici bir unsur değil, tam tersi anlatılanın ta kendisi.

Yamaç Okur: Sinema ile olan ilişkinizden ve psikolojinin alt dallarıyla olan ilişkinizden bahsedebilirsiniz çünkü burada psikoloji öğrencileri dışında, farklı bölümden öğrenciler var.

Ali Tekcan: Sinemayla olan ilişkim öğrencilik yıllarımda başladı. Boğaziçi Üniversitesi’nde öğrenciyken son

derece ilgiliydim sinemaya. İstanbul Film Festivali'nin o zamanlar en ateşli zamanlarıydı. Günde üç film izlediğimi hatırlarım ki bunlardan biri 'Andrei Tarkovsky olabilir. Amerika'da, doktora sürecinde de fena bir izleyici değildim ama bir noktadan sonra değişti. Benim için bu akşamın bir özelliği de uzun zamandır ilk defa böyle kalabalık bir grupta beraber sinema salonunda film izlemek oldu. Biraz utanarak söylüyorum ama iş güç diyebileceğimiz bir türlü etkinlikten dolayı sinemayla pek fazla ilgilenemiyorum. Burada Mithat Alam Film Merkezi'nin olması ne kadar büyük bir şans; 80'lerin sonunda, benim zamanımda yoktu. Atilla Dorsay'dan bir sinema dersi aldığımı hatırlıyorum. Hep söylüyorum; burası benim hayatımı birçok anlamda değiştiren bir yer olmuştur. Şimdi bunun daha da zenginleşmiş olduğunu görmek çok hoş bir duygu. Sorular olursa ben çok sevinirim. Filmle ilgili biraz hazırlık yapmam gerekti; benim bir dosyam var, onun içinde, bellekle ilgili kitap eleştirilerini ve filmleri tutuyorum. Bu durum ortaya çıkınca bir daha geri dönüp baktım. Sonra Yamaç Bey de bana bir kaç eleştiri yazısı gönderdi. O eleştirilerde gördüğüm şey; bellek konusunda çok fazla konuşulmamasıydı, filme daha çok sinemasal açılarından yaklaşılmasıydı. Onun için bu konuda kendimi biraz daha rahat hissediyorum. Tamamen bir Psikolog, Araştırmacı olarak bakmaya çalıştım; sinemasal açıdan çok fazla bir şey söyleyemeyeceğim takdir edersiniz ki. Bu filmde beni etkileyen neydi? Bir tanesi çok genel bir konu; hepimizin bildiği bir ayrım: bilimde iki ayrı entelektüel kültür var. Bunlardan bir tanesi "humanities" sanat, diğeri de fiziğin, matematiğin belki de psikolojinin de içinde bulunduğu, pozitivist, bilimsel bir kültür. Bu iki kültür hep ayrı yollarda gidiyorlar, birbirleriyle iletişimleri çok fazla değil. Belki zaman zaman birbirlerine referansları var ama ben onu geçici buluyorum. Bu

² Andrei Tarkovsky: *Ivanovo Detstvo* (Childhood of Ivan, 1962), *Solyaris* (Solaris, 1972), *Offret* (The Sacrifice, 1986) ve *Nostalghia* (1983) filmlerinin sahibi Rus yönetmen.

film o iki kültürün gerçek anlamda bir harmanlanması gibi geldi bana. Filmde bellek hakkında söylenen hiçbir şey yanlış değil, yanlış olmamasının ötesinde, bu günkü bellek tartışmaları ne ise son derece doğru biçimde yansıtıyor. Zaman zaman bu filmi derslerde ödev olarak veriyorum. Filmdeki bellek öğeleri nelerdir? Ne kadar doğruyu, literatürü yansıtır? Bu çok konuştuğumuz bir konu. Aslında bir kaç ufak hata tabii var ama bir filmin yüzde yüz doğru olmasını bekleyemeyiz. Bu hatalardan bir tanesi kısa süreli bellek ve uzun süreli bellek arasındaki farkın belirtilmemiş olması. Film Short Term Memory Loss (Kısa Süreli Hafıza Kaybı)'dan bahsediyor fakat Kısa Süreli Hafıza Kaybı diye bir şey yok. Filmde bahsi geçen konu aslında, kısa süreli bellekten uzun süreli belleğe geçişte yaşanan problem. Kısa süreli belleği biz şu an kullanıyoruz. Mesela ben şu an kullanıyorum; konuşurken cümlenin başını hatırlamam lazım. Lenny, filmin ana karakteri, de onu kullanıyor ama geçişte bir problem var ki onun adı da amnezidir. Her ne kadar kendisi amnesic olmadığını belirtiyorsa da -bugün tekrar izlerken düşündüğüm bir şey- bunu belirtmesini değişik şekillerde yorumlayabiliriz. Yönetmenin ya da senaristin yaptığı bir hata veya dikkatsizlik olabilir. Ama öbür taraftan, filmin bütününe baktığınızda sanki bu Lenny'nin kolaylıkla söyleyebileceği bir şey gibi geliyor. Yaşadığı problemin gerçek anlamda hafıza kaybı olmadığını, bunun daha başka bir durum olduğunu anlatmak istiyor olabilir. Diğer taraftan önemli bir ayrım daha var; bellek diye tek bir birim yok. Bugün araştırmalar 27-28 tane farklı bellekten söz ediyor. Burada da zihnin modüler yapısıyla ilgili önemli şeyler var; mesela Lenny çok iyi akıl yürütebiliyor, o anda karar verebiliyor ve bir sürü bilgiyi değerlendirilebiliyor. Bunun yanında semantik bilgi dediğimiz unsurla hiçbir problemi yok; arabanın, otelin ne olduğunu biliyor, ayrıca, dili kullanabiliyor. Sadece belirli bir tür bellekte sorun var; yeni anılar oluşturamıyor. O anlamda da film çok ilginç. Günümüzde bellekle ilgili süren bir tartışma var; o da belleğin bir kaset çalar ya da CD player gibi işlemediği. Yaşadığımız bir deneyim 10 dakika sonra hatırlanmaz.

ladığımızda bile yaşadığımızdan farklılaşıyor. Bu farklılığı getiren de belleğin normal işleyişi olabilir; etrafınızdaki birçok yeni bilgi, etken olabilir. Onun için yeniden yapılandırılan bir bellekten söz ediyoruz. Construction (Yapılandırma) ve reconstruction (Yeniden Yapılandırma) söz konusu burada. Lenny'nin yaptığı da sürekli yaşamını yeniden yapılandırması. Filmin bir sahnesinde Lenny 'belleğin önemli olmadığını, önemli olanın facts (gerçekler)'ler olduğunu söylüyor. Üzerine yazdığı notlarla ve çektiği fotoğraflarla sekansı yeniden yapılandırıyor. Onun için "yeniden yapılandırma" teması o anlamda çok önemli. Filmi sinemada izledikten sonra gizemini çözmek için evde DVD'de arkadaşlarla sonradan izlemeye çalıştık. Fakat bu yaptığım şimdi çok anlamlı ve doğru bir şey gibi gelmiyor çünkü bellek konusunda bilgilerimiz ışığında gerçeği hiçbir zaman bilmek mümkün değil. Lenny'nin durumunda da öyle diye düşünüyorum. Hepimiz yaşadıklarımızı yeniden yapılandırıyoruz ve burada Lenny'nin "yeniden yapılandırması" için çok kutsal ya da çok duygusal sebebi var. Kendisi sürekli o anda yaşadığı için bu motivasyonu devam ettirecek bir şeyler bulmak zorunda. Dediğim gibi işin en ilginç yanı da herhangi bir anının ne derece doğru, ne derece yanlış olduğunu bilmiyoruz. Kaba hatlarıyla çok doğru olabilir ama detaylarda mutlaka bir yanlışlık payı oluyor. Bir başka nokta da; belleğin değişik şekillerde işin içine girdiği yeni filmlerin olması. Bellek, ABD'de Avrupa'da belki Avustralya'da çok önemli bir tema haline gelmiştir. Bellek yanlışları artık bilimsel bir soru olmaktan çıkıp daha çok toplumsal bir soru haline geldi. Bunun iki tane temel ögesi var. Bunlardan bir tanesi; kolektif bellek denen olgunun gittikçe önem kazanması. Özellikle toplumlar geçmişlerini nasıl hatırlar? Nasıl modifiye ederler? nasıl yeniden yapılandırır? soruları bir yandan akademik bilgi getiriyor beraberinde. Diğer taraftan biliyoruz ki, bizim de kendi ülkemizde yaşadığımız olaylarda olduğu gibi, son derece ciddi bir toplumsal hareketlilik de yaratıyor. İkincisinde çok daha bireysel öğeler söz konusu; belki Lenny'nin burada yaşadığı olaylar kadar dramatik değil ama -

özellikle kadınlarda daha fazla görülüyor, basında da çok duyuyoruz- erkekler belirli bir yaştan sonra çocukken yaşamış oldukları anılarını hatırlıyorlar. İngilizcesi de “Recovered Memory”. Yeniden hatırlanan anıların ne derece doğru olduğu bilinmiyor. Bu anıların bir kısmının yeniden yapılandırma yoluyla edinildiği söz konusu. Daha da ciddi olanı Lenny'nin yaşanmamış olayları, yaşanmış gibi yeniden deneyimlemesi; bir nevi kurmaca film gibi. Psikoloji bilimi genel olarak baktığınızda gerçekten yaşanmış anılarla yaşanmamış anılar arasında farklar olduğunu söyleyebiliyor; bu şüphesiz cevaplanması basit bir soru. Ama herhangi bir kişinin anısında bu ayrımı yapmak mümkün değil. Onun için bir birey kendi geçmişini hatırlarken -belki ileriki yaşlarda hayatımızı, geçmişimizi değerlendirmeye başlayacağız- acaba hatırladıklarının ne kadar gerçekten yaşandığı gibi olacak ve ne kadar o hatırlama anındaki duygularına ve motivasyonuna bağlı olarak değişiklik gösterecek. Şimdiye kadar yapılan deneyler anıların oldukça değişiklik göstereceğini işaret ediyor. Yeniden yapılandırma'nın önemli bir ögesi de hikayeleştirme. Bir anı anlattığımızda -mesela ben yarın, bu akşam neler olduğunu anlatırsam onu bir hikaye şeklinde anlatacağım- bir başı, ortası ve sonu olur. İngilizcesiyle “narrative” (hikayeleştirme) çok önemli bir yer tutuyor anı aktarımında. Hikayeleştirmek için de yaşadığımız olayın belirli bir sıra takip etmesi lazım. Baktığınızda Lenny için de yeni anı oluşturamamasının sebebi bir hikaye ortaya koyamaması. Hikaye, her seferinde fotoğraflardaki bilgilere bağımlı kalan basit bir hikaye olmak zorunda. Filmin bölümler halinde anlatılması Lenny'nin kendi dünyasını da hatırlatıyor. O da gerçek anlamda, doğrusal bir öyküleştirmesi olmayan bir bölümleştirmeydi. Okuduğum eleştiriler içinde bir tanesi bu kurguyu yeterince ilginç bulmadığını söylüyordu. Bana ilginç geldi; en azından bellek temalı filmlerde benim görmediğim denenmemiş bir şeydi. Filmin bir etkisi de seyirciyi sürekli filmin içinde tutması; son derece yakın çekimler olması, kapalı mekanlar olması. Film bittiğinde benim hissettiğim bir rahatlamaydı çünkü Lenny'nin yaşa-

mının sürekliliğinin olmamasının getirdiği bir endişe vardı ve herhangi bir anda o endişeyi hissedebiliyordunuz filmi izlerken.

Yamaç Okur: filmi ilk izlerken şunu düşünmüştüm; acaba bu tip hastalar üzerine çalışmalar var mı? Çünkü bellekle ilgili çalışmalar da bir evrim geçirmiştir diye düşünüyorum.

A li Tekcan: Aslında Lenny'nin türü çok önemli bir hasta var. H.M. olarak biliniyor. Film izlerken biraz da H.M.'i düşündüm. Adının Henry olduğunu öğrendik ama soyadını bilmiyoruz. Onun da çok benzer bir problemi var; yeni anı oluşturamıyor. Çok kısa geçerse; 20'li yaşlarında bir gençken epilepsi krizleri artık yaşamını çok zorlaştıran boyutlara geliyor ve o zamanlar, ne yazık ki, tırnak içinde "deneysel" yöntemler var. Epilepsi ataklarını azaltmak için kullanılan yöntem de lobotomy. Lobotomy de beynin belirli bölgelerinin çıkartılması, alınması. Bu ameliyatı geçiren kişilerin de genelde frontal lobe (beynin ön lobu)'u alıyor fakat bu işlem sırasında beynin başka bölgeleri de alınıyor. Mesela bazı hastaların hippocampus'u alıyor ki yeni anılar oluşturulması için en önemli, belki de tek bölge. Onun bir parçası gittiğinde yeni anı oluşturmak çok zor. H.M., tabii bu sarsıcı durumdan sonra bellek konusundaki kuramların geliştirilmesinde belki de en önemli insanlardan bir tanesi oluyor ve denek olarak sayısız araştırmaya katkıda bulunuyor. O açıdan Lenny ile tam olarak örtüşüyor. Sözümlü ettiğimiz Kısa Süreli Bellek, Uzun Süreli Bellek ayırımı da H.M. üzerinden yapılmış araştırmalar sayesinde gün ışığına çıkıyor. Daha sonra benzer durumda birçok hasta çıkıyor fakat H.M. bunların içinde en önemlisi. Bir de şuna değinmek lazım Sam Jenkins karısına sürekli iğne yapıyor ve orada elektrikli küçük bir deney yapıyorlar. Genellikle o tür deneylerde öğrenme gerçekten oluyor; onun adına conditioning mi deriz, şartlanma mı deriz, o teknik bir ayrıntı ama bu gibi durumlarda öğrenme çok mümkün olabiliyor. Daha motor görevlerde, denegın elini kolunu kullanabileceği yeni şeyler öğrenmesi mümkün oluyor. Unutmadan şunu da eklemek istiyorum; filmde,

Sam Jenkins amnezisinin fiziksel olmadığı, mental olduğu gibi çok temel bir ayırım yapılıyor fakat bu ayırım artık kabul edilen bir ayırım değil. Tabii sadece psikolojik sebeplerden -fiziksel hiçbir problem olmadan- da amnesia ortaya çıkıyor. Örneğin; Lenny aslında kafasına gerçekten bir darbe yemeseydi de yine amnezi yaşayabilirdi. Travmatik olaylarda bu tür amnezilerin, çoğu geçici etkilerinin olduğunu biliyoruz ama filmdeki psikolojik ve fiziksel ayırım artık çok geçerli değil.

Dinleyici Soruları:

Peki Lenny hastalığını nasıl hatırlıyor?

Bu iyi bir soru. Amneziler çok farklı şekillerde oluyor; mesela çok alkol kullanımından olan amneziler var ya da yaşlılıkta alzheimer başlangıcında gelişen amneziler var. Buradaki önemli sorulardan bir tanesi insanların hastalıklarının ne kadar bunun farkında oldukları. Bu farkındalık bir şekilde çok tekrardan kaynaklanan bir farkındalık; tekrar ede ede kendisini bu anı hatırlamadığını –belki de şartlanma yoluyla- etrafından gelen bilgiler yoluyla öğrenebiliyor. Mesela H.M. hakkında birçok makale ve kitap yazılmıştır. İlk defa 1995’te birisi H.M. ile görüştü ve H.M. olmak ne demek, bellek kaybı yaşamak ne demek üzerine çok güzel bir kitap yazdı. H.M. bu bellek kaybını sürekli test edilerek, yavaş yavaş anlıyor. Onun için yeni bilgiyi öğrenmek bir düzeyde mümkün olabiliyor; o da çok tekrarlayan gelen bir şey.

Madem testlerde gösterildiği gibi içgüdülerle öğrenmek mümkün o zaman insanoğlu neden evrimsel süreçte hafıza diye bir şey geliştirmiş ki?

İçgüdüyle öğrenmek çok iyi bir terminoloji değil. Burada belirtilmesi gereken iki unsur var. Birincisi; anılarımıza baktığımız, geçmişini hatırlamamıza baktığımız zaman çok önemli bir bileşen olarak “zaman”ı görüyoruz. Mutlaka ne zaman olduğu, üstünden ne kadar zaman geçtiği en temel

parça. Ancak, koşullanma yoluyla öğrenmeye baktığımız zaman orada zaman hiç önemli değil. İkinci önemli unsur da; hatırlama dediğimizde içinde olması gereken şey nedir? Geçmiş hatırladığımızda gerçekler, bir takım bilgiler ve bulgular var ama onun dışında hatırlamanın en önemli bileşeni bir takım sübjektif duygulardır. Dün ne yaptığınızı düşünün, bir saat önce ne yaptığınızı düşünün ya da çok önemli bir anınızı düşünün. Bu anıyı hatırladığınızda yalnızca oradaki somut gerçekleri hatırlamıyorsunuz. Bu gerçeklerle beraber kafanızda oluşturduğunuz imgeler, bu anıyı şu an yeniden yaşayıp yaşamamanız, o anıyı yaşadığınız anın gerçekten doğru olup olmadığı; şu anki görüşlere göre 8-10 tane bileşeni olan bir olgu bu. Sanırım evrimsel süreç içinde, özellikle yaşanan anının ne derece sizin anınız olduğu, ne derece doğru olduğu çok önem kazanmaya başladı. Tabii işin içine evrim, özellikle evrimsel psikoloji, girince konu biraz daha spekülasyona açık oluyor çünkü evrimsel psikolojinin benim açımdan bir dezavantajı da her şeyi açıklamaya müsait olmaması.

Yamaç Okur: Merak ettiğim bir şey var, belki uzun bir ders konusu ama basitçe de olsa bellekte bütün bu anıların nasıl kaydedildiğinden bahseder misiniz?

A li Tekcan: Bir kere dağınık şekilde kaydedildiği kesin. Yani annane anısı, babanne anısı diye bir şey yok. Babaannenizle ilgili bütün anıların durduğu tek bir nöron ya da bir nokta yok. Bütün anılar, bütün deneyimler yayılmış, İngilizcesiyle “distributed” şekilde beynin belirli işlevlerle sorumlu alanları sayesinde kaydediliyor. Mesela beynimizin arkasında occipital lob görsel bilgileri, temporal lob ise işitmeye ilgili bilgileri depolamadan sorumlu. Fakat bir anı pattern (örüntü) olarak kodlanıyor. Mesela şu anda, benim anım, sizin sesiniz, sorularınız, ilgili alanlarda, bunun dışında görüntüler yine görsel kortekste kodlanıyor. Ama bunların hepsi birbirine bağlantılı bir şekilde kodlanıyor. Bu anılara ben yarın nasıl erişebilirim? Yarın, biri bana Yamaç Okur dediğinde benim kafamdaki yerde “Yamaç Okur” modu hareketlenecek, o ateşlenince bütün bağ-

lantılı modlar hareketlenecek. Onun için, aşağı yukarı, herkesin anlaştığı şey anıların yaygın, dağınık bir şekilde kodlandığı.

Yamaç Okur: Bu yüzden beynin bir bölümüne hasar geldiği zaman belirli şeyleri hatırlayabiliyoruz ama bazılarını hatırlayamıyoruz.

Evet, bu da modüler yapının geçerli olduğunu gösteriyor.

Yamaç Okur: Yine bununla bağlantılı olarak şunu sormak istiyorum. Kurmaca bazı şeyler yapıyoruz; kurmacanın ne kadar rastlantısal, nelere dayanarak bir kurmaca oluşturuyoruz? Bu yapılan çalışmalar ortak bir noktada buluşuyor mu?

Aslında çok fazla bir bilgimiz yok ne yazık ki. Çok fazla belirsiz gözükyor. Ama özellikle son zamanlarda ortaya çıkan şey; hatırlama anındaki kişilik özellikleri, o andaki amaçlarınız ve ortamın özellikleri kurmacanın şeklini belirliyor olabilir. Bunlar kodlanmış bilgilerin ne kadarının, hangi parçalarının hatırlanacağını ister istemez belirliyor ve ortaya çıkan diğer bir gerçek ise bunların çok fazla kontrolümüz altında olmadığı. Şu an hatırladığımız bir anıyı yarın başka parçalarıyla, bugün hatırladığımızdan eksik bilgiyle ya da büyük ihtimalle, yeni bilgiler ile beraber hatırlayabiliriz. Onun için yeniden yapılandırmaya sebep olan olgulardan bir tanesi de “yeniden hatırlamak”. Bir anıyı ne kadar çok hatırlarsanız o kadar çok değişmeye müsaittir. Her seferinde yeni şeyler ekliyorsunuz yeni şeyler çıkarıyorsunuz demektir. Mesela filmi tekrar izlerken fark ettim; Lenny, karısının şeker hastası olup olmadığından, ona iğne yapıp yapmadığından emin olamıyor. Dediğim gibi, insanlar yaşanan bir anının gerçekten kendi anıları olup olmadığını ayırd etmekte zorlanıyorlar; özellikle uzun zaman berber yaşayanların böyle deneyimleri olabiliyor. Bizim ikizlerle yaptığımız bir çalışma var. Mesela ikizlerde normal kardeşlere oranla çok daha fazla bizim ‘memory’ dediğimiz anı var. Bir şeyler yaşanmış ama ikizlerde o anıyı gerçekte kimin yaşadığına, anının kime ait ol-

duğuna dair ciddi tartışmalar olabiliyor. Mehmet Fuat, anılarını anlattığı kitabında “Hatırlıyorum. Çocukken köşkte yemek hazır olduğunda biz seslenirdik ‘Yemek hazır!’ diye ama kızkardeşim ‘Hayır ben bağırdım yemek hazır’ diye.” Yazmış. Mehmet Fuat bağırdığını kesinlikle hatırladığını söylüyor. Buradaki önemli faktörlerden bir tanesi olaydan sonra olayın ne kadar çok anlatıldığı; hem sizin tarafınızdan, hem diğerleri tarafından. Eminim ki Mehmet Fuat’ın ve kardeşinin tatlı anıları büyüklere anlatıldı ve daha sonra kardeşlere tekrar anlatıldı. Bir noktadan sonra anı gerçek olarak kalıyor ama anının kaynağının kim olduğunu, kim tarafından yaşandığını ayırtırmak zor olabiliyor.

Yeniden oluşturulan anıların sebebi sağlık sağlamak için olabilir mi? Belirli bir yaşa geldikten sonra kişi geriye bakıp kendisini değerlendireceği zaman anılarının şu anki düşünceleri ile tutarlılaşması için yapıyor olabilir mi bunu?

A li Tekcan: Kesinlikle. Biraz önce bahsettiğim o “self personality” vesaire tam bu noktada işin içine giriyor. Ben şu an kendimi kim olarak görüyorum? Akademisyen olarak, idari görevi olan birisi olarak, araştırmacı olarak görüyorum. Bu işlere uygun bir insan olduğumu ve benim gibi birine yakışan niteliklere sahip olduğumu düşünüyorum. Ben anlatırken kendimi nasıl görüyorsam, geçmişimi anlatırken o anılara biraz daha ortaya çıkarmak, biraz daha vurgulamak isterim. Burada size sinemaya olan ilgimi anlatırken, “Ben biraz sinemayla ilgili bir insanım. O kadar da boş bir insan değilim.” demek istedim. Bu zaten her zaman yaptığımız bir şeydir. Onun için Lenny’nin yaptığı da çok mantıklı geliyor; sonuçta hayatına bir anlam verebilmek için anılarını, kendi geçmişini yönlendiriyor.

¹ Mehmet Fuat Nazım Hikmet’in üvey oğlu olan Mehmet Fuat yazar, eleştirmen ve şairdir. 1926 doğumludur. 2002’de vefat etmiştir.

Aslında basit bir soru olacak ama insan neden unutmur?

Aslında şöyle sormak lazım; insan unutmasa ne olur? Bu sorunun şöyle bir cevabı var. 'İnsan beyninin %10'unu kullanır.' Diye bir laf vardır. Öyle bir şey yok. Doktora öğrencisiyken bir hocam vardı. "Bana bu lafı söyledikleri zaman, vallahi ben %100'ünü kullanıyorum derim." derdi. Bunun doğru olup olmadığını bilmiyoruz. Beynimizin ne kadarını kullandığımızı bilmek mümkün değil ama uzun dönemli belleğin yani öğrenebileceklerimizin sınırı yok gibi gözüküyor. Ama buna esas cevap şuradan geliyor; genellikle case study'ler hep bir deficit, kayıp üzerinedir. Ters durumda olan bir tane insan var. Bir Rus gazeteci. Adam gerçekten hiçbir şey unutmuyor. Hatta gazetede çalışırken genel yayın yönetmeni "git sen şunu yap, şunu yap." diyor, adam hiç not almıyor, bozuluyorlar 'niye not almıyorsun?' diye soruyorlar, " gerek yok, ben her şeyi hatırlarım." diyor. Bir kelime dizisini 20 yıl sonra hatırlıyor ve unutamıyor. Gerçekten unutamama çok ciddi bir problem. Tabii adamın sinestezi özelliği var; sinestezi duyuları birleştirme anlamına geliyor. Mesela 20 yıl önce gördüğü bir adama "sizi hatırlıyorum, sesiniz o kadar sarı ki" diyor. Sese bir renk bağdaştırabiliyor, yemeğe bir renk bağdaştırabiliyor; böyle bir becerisi var. Sonunda unutmak için bir sürü yöntem arıyorlar. Mesela bugünü hatırlaması istendiğinde bütün burayı bu renkleriyle, canlılığıyla görüyor unutamıyor ama hafızasından silmek istiyor. Yapabileceği tek şey onun üzerine başka bir görüntü koymak; bir bulut, çizgi koyuyor. O zaman anı gidiyor. Onun için unutamama çok kötü bir şey diye düşünüyorum. Ayrıca case study'lerde çok genelleme yapmak mümkün değil ama mesela 123 231 321... diye bir sayı dizisi var diyelim. Nasıl öğrenirsiniz bunu? Oradaki örüntünün farkına varırsınız. Fakat adam bunu yapamıyor, onun için, her birini tek tek öğreniyor. Ama diğer taraftan baktığımızda bizim gibi normal insanlar için unutmamanın çok büyük bir önemi yok. Tabii biraz da klinik açıdan bakarsak, unutmak çok da sağlıklı bir şey.

Özellikle hoş olmayan anıları unutmak insanların çok yaptığı bir şey.

Beynimizde bir görüntü oluştursak bu bellekteki bazı ortamların, durumların birleştirilmesiyle mi oluşur yoksa beyin daha önce görmediği duymadığı şeyi kendi başına oluşturabilir mi?

A li Tekcan: Net bir cevap veremeyeceğim ama beynin hiç görmediği bir şeyi oluşturabileceğini zannetmiyorum. Çünkü yeniden yapılandırma temeli olan bir olgu olmak zorunda.

Anlattıklarınız bana enteresan bir şey çağrıştırdı; kurmacadan bahsettik ve savunma mekanizmalarından bahsettik. Acaba toplumsal olaylarda iktidarlar veya güç odakları bütün bunları çok iyi araştırıp kullanabilirler mi ve o toplumsal belleği yönlendirebilirler mi ya da böyle çalışmalar var mı?

Kesinlikle belirleyebilirler diye düşünüyorum. Bu toplumsal bellek kavramı çok iyi açıklanmamış ve tanımlanmamış bir kavram. Ama bu konuda epey bir çalışma var. İnsanların bireysel olarak hatırladıklarının bir toplamı gibi düşünülebilir. Bütün bu durumlar göz önüne alındığında toplumların belleğini değiştirmek aslında çok kolay. Bizim geçmişimizde de var; insanların en önemli bellek sorunlarından bir tanesi bilginin kaynağını hatırlamaması. Hatırlanan bir bilgi var ama nereden geldiğini hatırlamıyorsunuz, onun için, her türlü dezenformasyon denen çaba aslında enformasyona dönüşüyor çünkü bir yerden sonra kaynağı ne olduğunu hatırlamak mümkün değil.

Yamaç Okur: Mesela Türkiye'de her şeyi unutuyoruz. Başka toplumlarda da, mesela Nazi ideolojisinde de bu yöntemler kullanılmış mıdır?

Onların propaganda amaçlı çok aktif olarak kullandıklarını biliyoruz ama bizdeki süreksizlik verilen bilginin sürekli değişmesinden kaynaklanıyor. Herhangi bir olay hakkında sizin bildikleriniz, öğrendikleriniz oldukça çabuk değişiyor.

Onun için de gerçek anlamda kolektif bir bellek oluşturmak bu anlamda zor ama niyeti olan birisi için bir o kadar da kolay.

Uzun süreli bellek ile kısa süreli bellek arasındaki bir ilişki mi?

Kısa süreli belleğin zamanı şudur; bir bilgiyi hiç tekrarlamadan zihninizde canlı tutacağınız zaman. Onun -yine kötü bir cevap olacak ama- 5 saniye ile 30 saniye arasında olduğu tahmin ediliyor. Ama tutulan bilgiye göre değişiyor. Bu kelime olabilir, rakamlar olabilir. Ama yarım dakikadan fazla değil onun için Lenny'nin o kalem bulma çabacı çok önemli çünkü belirli bir süre sonra o bilgi eriyip gidiyor ve mutlaka tekrarlanması gerekiyor.

Anıları hatırlarken dağınık kodlandığı için bazıları kolayla bazıları görüntüyle çağrılabilir. Peki, bu cinsiyete göre fark ediyor mu? Mesela sinesteziye kadınlar da daha sık rastlandığını biliyorum.

Hayır, cinsiyete göre çok fark etmiyor. Sinestezi olabilir; ondaki kadın-erkek ayrımını bilmiyorum. Ama genelde normal insan belleğine baktığımız zaman çok fazla fark etmiyorlar. Kokular, görüntüler anıları çağrıştırmada farklı etki yaratmıyor. Bir tek hatırlanacak materyalin içeriğiyle ilgili farklar olabiliyor. Kadın içerikli, erkek içerikli materyallere baktığımız zaman biraz onda fark var ama o gerçek kadın erkek ayrımı değil. Tamamen koşullanma sonucu olan bir şey. Kadınların erkeklere göre duygusal anıları daha fazla hatırladıkları da çok doğru değil ama anının içeriği ne olursa olsun çok daha fazla duygusal tepki verdikleri doğru. Mesela toplumsal olayların hatırlanmasıyla ilgili yapılan araştırmalar vardır; ünlü kişilerin ölümüne ya da 11 Eylül gibi olayların hatırlanmasına kadınların daha fazla duygusal tepki verdikleri bilinen bir gerçek. Mesela futbol meraklıları bilirler; bir zamanlar bir stadyumda ölümlere neden olan bir olay olmuştu. Futbol gibi daha çok erkek materyali olan bir şey de bile kadınlar daha fazla üzüyorlar.

Tekrar sinemaya dönelim. Beğendiğiniz filmlerden çok bahsedememiştik onunla kapatalım isterseniz.

A li Tekcan: François Truffaut filmlerini çok severim. Şimdilerde daha çok yaptığım şey de sevdiğim filmleri tekrar seyretmek oluyor. Coen kardeşlerin filmlerini mutlaka izlemeye çalışırım. Benim için en uygun film ve sürekli izlediğim film *Fargo* (1996)'dur. Ondan daha fazla etkileyen film görmedim; her seferinde yine aynı etkiyi yaratıyor bende. Sanırım filmde ilgimi çeken nokta karakterlerde bir köşelilik olması ve Amerika'nın halini en güzel yansıtan film. Basitliğiyle de seviyorum. Oradaki kadın polis'in basit yaşamı -basit biraz belirsiz bir ifade- ben onu çok seviyorum. Belki artık yaşılanıyorum ondan olabilir. Ama yavaşlık, basitlik, açıklık benim çok hoşuma gidiyor. Araştırdığım konuyu çok seviyorum, bütün zamanım onunla geçiyor. Bütün sanatlarda olması gereken bir suspension of disbelief (inançsızlığı ertelemek) var. Ben onda biraz zorlanıyor gibiyim. Mesela okumaya başladığım edebiyat eserlerini biraz daha çabuk bırakabiliyorum -eskiden daha bir ısrarla okurdum- Filmlerde de öyle. Ama dediğim gibi belki bundan sonra sinemaya geri dönmem lazım. En azından ileride vereceğim derslerde biraz daha yoğun kullanmam söz konusu olabilir diye düşünüyorum.

¹ François Truffaut: *Quatre cents coups*, *Les (400 Darbe)*, 1959), *Jules et Jim* (*Jules and Jim*, 1962), *Fahrenheit 451* (1966) adlı filmlerin yönetmeni Fransız yeni dalga yönetmenlerinden.

² Joel Coen ve Ethan Coen: *Miller's Crossing* (1990), *Fargo* (1996) ve *Intolerable Cruelty* (2003) adlı filmlerin senarist ve yönetmenleri.

Ali Tekcan Kimdir?

Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nden 1989 yılında mezun olan Tekcan, Washington'da American Üniversitesi'nde Bilişsel Psikoloji üzerine doktorasını tamamlamıştır. Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğretim üyesidir. Akademik çalışmalarının yanı sıra Boğaziçi Üniversitesi'nde Öğrenci Dekanlığı görevini de yürütmektedir.